

**УСВІДОМЛЕННЯ ПРОТИПРАВНОСТІ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ**

У науці кримінального права вже протягом багатьох років спірним залишається питання щодо необхідності усвідомлення особою, яка вчиняє злочин умисно, *протиправності* такого діяння. Кримінальний закон у ст. 24 КК необхідно ознакою умислу визнає усвідомлення особою лише суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності). Однак окремі вчені вважають, що предметом усвідомлення як елемента умислу повинна виступати і *протиправність*, тобто заборона діяння кримінальним законом, а оскільки *протиправність* є юридичним виразом суспільної небезпеки, то вона повинна входити до усвідомлення суспільної небезпечного характеру діяння. При цьому усвідомлення *протиправності* – це не усвідомлення ознак конкретної правової норми, яка порушується при вчиненні злочину, а розуміння особою в принципі заборони такого діяння кримінальним законом. Як аргумент, прихильники цієї точки зору наводять високий рівень правової підготовки населення, досягнутий широким роз'ясненням законодавства (у тому числі й нових кримінальних законів) у засобах масової інформації, у науково-популярній літературі, при вихованні в школі й родині та ін. [1, с.296–300; 2, с.13–17; 3, с.25–27]. Навряд чи такі аргументи в умовах сьогодення можна визнати переконливими. Відомо, що окремі неповнолітні, які за вчинені ними злочини перебувають у місцях позбавлення волі, взагалі ніколи не ходили до школи, а читати й писати починають навчатися лише в установі виконання покарань. Про виховний вплив на таких осіб школи, родини, спеціальної літератури тощо, мабуть, говорити не приходиться.

Інші науковці, навпаки, вважають, що усвідомлення *протиправності* не охоплюється змістом інтелектуального моменту умислу, а тому її відсутність не може бути підставою для невизнання особи винною у вчиненні умисного злочину [4, с.209–210; 5, с.307–308]. Останню точку зору ми вважаємо цілком переконливою. Стаття 57 Конституції України встановлює, що кожному гарантується право знати свої права й обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в порядку, встановленому законом, а якщо це зроблено не було, то вони є нечинними. Відповідно ж до ст. 68 Конституції України незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Звідси можна зробити однозначний висновок, що при вирішенні питання про зміст інтелектуального моменту умислу необхідно виходити із презумпції знання особою нормативно-правових актів за умови, що вони були доведені до відома населення у встановленому законом порядку.

Складніше вирішується питання щодо усвідомлення особою *протиправності* вчинюваного нею діяння у випадках, коли законодавець встановлює

відповідальність за умисне порушення певною особою спеціальних правил. За таких умов навіть прихильники невіднесення протиправності до предмета інтелектуального моменту умислу вважають, що незнання особою спеціальних правил, порушення яких, власне, й утворює суспільно небезпечне діяння, виключає умисну форму вини. Таке рішення, на їх думку, ґрунтується на конструюванні законодавцем складів злочинів, у яких усвідомлення суспільної небезпеки діяння нерозривно пов'язано з усвідомленням його протиправності [4, с.210; 5, с.308].

Переважає більшість злочинів проти державних фінансів – це порушення спеціальних правил, встановлених фінансово-правовими нормами, описаними у кримінальному законі за допомогою бланкетних диспозицій статей КК. Тому принципово важливим є вирішення питання про обов'язковість усвідомлення протиправності свого діяння особою, яка вчиняє такий злочин умисно. Зазначимо, що у кримінально-правовій літературі при аналізі цього питання стосовно ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК) висловлено різні думки. У середовищі вітчизняних науковців домінуючою є точка зору, згідно з якою усвідомлення особою протиправності вчинюваного нею ухилення від оподаткування виступає необхідною ознакою суб'єктивної сторони цього злочину [6, с.25; 7, с.25–29]. На підставі цього навіть робиться висновок, що «в кожному конкретному випадку слідчий і суд мають *встановлювати рівень знань обвинувачуваного і підсудного у сфері податкового і бухгалтерського законодавства*, (курсив автора – Н.Г.), доказувати, що порушення фінансово-правових норм зроблені навмисно...» [8, с.147]. З останнім твердженням ми не можемо погодитись, оскільки воно не ґрунтується на законі, а його застосування призведе до невиправданих складнощів у правозастосовчій практиці. Встановлення рівня знань обвинувачуваного й підсудного у сфері податкового і фінансового законодавства не належить до компетенції органів попереднього слідства й суду. Практична реалізація такої вимоги безпосередньо залежить від бажання обвинувачуваного чи підсудного показати рівень своїх знань цим органам, а у випадках відсутності в матеріалах справи бухгалтерської документації без такого бажання зробити це взагалі неможливо. Таким чином, запропонований підхід тягне за собою порушення принципів справедливості й законності, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності безпідставно буде поставлено в залежність від її поведінки на слідстві й в суді, а за наявності в обвинувачуваного чи підсудного достатніх правових знань або кваліфікованої правової допомоги взагалі може стати неможливим.

Л.П. Брич, яка спеціально займалася вивченням цього питання, зауважує, що посилення осіб, які допустили ухилення від оподаткування, на незнання законів, інструкцій, що діють у сфері оподаткування, через їх мінливість, швидкоплинність і недоступність зустрічаються повсюдно й повсякденно. Це має місце майже в кожному з матеріалів, які направляються для вирішення питання про порушення кримінальної справи по факту ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Вона зазначає, що «сприймаючи такі аргументи як достатній доказ відсутності умислу на

ухилення від сплати податків у відповідальних осіб, органами розслідування було відмовлено в порушенні кримінальних справ по 473 матеріалах на підставі п.2 ст. 6 КПК України. Причому, у переважній більшості випадків, безпідставно, при очевидних ознаках об'єктивної сторони ухилення від сплати податків, й наявності, на наш погляд, всіх суб'єктивних ознак посягання»[9, с.272–273]. Далі Л.П.Брич цілком слушно звертає увагу на широку роз'яснювальну роботу, яка провадиться органами Державної податкової служби України як у засобах масової інформації, так і безпосередньо з платниками податків на спеціальних заняттях, семінарах тощо [9, с.273–276].

Проведеній огляд показує, що проблема усвідомлення особою протиправності вчиненого нею суспільно небезпечного діяння, що полягає в порушенні спеціальних правил у сфері державних фінансів, є дуже складною. Як бачимо, жорстка вимога щодо встановлення повного, до найдрібніших деталей усвідомлення не лише кримінально-правових, а й фінансово-правових норм, які порушуються при вчиненні таких діянь, не може бути виконаною на практиці. Таке становище призводить до безпідставної безкарності значної кількості злочинів проти державних фінансів, а питання притягнення до кримінальної відповідальності фактично ставляться в залежність від поведінки особи на попередньому слідстві й у суді. У результаті порушуються принципи законності, справедливості, рівності всіх громадян перед законом, невідворотності кримінальної відповідальності за вчинення злочину.

Перш ніж перейти до пошуку варіантів виходу із ситуації, що склалася, на нашу думку, необхідно з'ясувати її витоки. Аналіз кримінально-правової літератури свідчить, що вимога включення усвідомлення протиправності суспільно небезпечного діяння взагалі і порушення спеціальних правил, зокрема, до змісту інтелектуального моменту умислу стала можливою лише після прийняття Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1960 р. Цим нормативним актом було скасовано застосування статей Особливої частини КК за аналогією, а протиправність визнана необхідною ознакою злочину. *На користь вимоги усвідомлення особою протиправності діяння, вчиненого умисно, науковцями наводилися різні аргументи*, основні з яких ми вважаємо за необхідне розглянути. Перш за все усвідомлення протиправності протиставлялося положенню «ніхто не може відговорюватися незнанням законів». Останнє визнавалося таким, що має певний політичний зміст, оскільки *відповідає «класовим інтересам буржуазії»* [1, с.296]. Підтвердженням були й висновки, зроблені щодо цього питання В.І.Леніним у роботі «Про промислові суди» [10, с.277–278]. Не вдаючися до детального аналізу наведених аргументів по суті, зазначимо лише, що принцип «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності», на критиці якого ці аргументи побудовані, закріплено у ст.67 Конституції України, з чого випливає, що вимога усвідомлення протиправності не може ґрунтуватися на подібних аргументах.

Витоки категоричного визнання усвідомлення протиправності необхідною ознакою інтелектуального моменту умислу щодо злочинів, об'єктивна сторона яких сформульована як порушення спеціальних правил,

мабуть, слід шукати і в реаліях соціалістичного господарства. Пригадаймо, що *допуск особи до виконання роботи, пов'язаної з дотриманням спеціальних правил, умисне порушення яких тягло за собою кримінальну відповідальність, був можливим лише після підтвердження знання нею таких правил, що суворо контролювалося державою*. Наприклад, на посаду головного бухгалтера підприємства, установи чи організації могла бути призначена лише особа, яка мала відповідну освіту, що передбачало і знання нормативно – правових актів, які регулюють її діяльність. За таких умов дійсно умисне порушення спеціальних правил спеціальним суб'єктом у переважній більшості випадків було неможливим без усвідомлення протиправності такого порушення. Із переходом України до економіки ринкового типу держава, вслякю підтримуючи розвиток підприємництва, встановила явочиний порядок реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності. Крім цього, у переважній більшості випадків держава не контролює рівень кваліфікації службових осіб, діяльність яких пов'язана з дотриманням спеціальних правил. Безперечно, таке дерегулювання господарської діяльності має і зворотний бік: до здійснення діяльності, пов'язаної з дотриманням спеціальних правил, можуть бути допущені особи, які такі правила не знають взагалі або знають неналежним чином.

Із ситуації, що склалася, ми бачимо лише два виходи: перший – це повернення до жорсткого державного контролю за рівнем обізнаності й підготовки осіб, які допускаються до виконання певних видів діяльності, зокрема, як суб'єктів фінансово-правових відносин (анкетування, тестування, письмове підтвердження особою її ознайомлення з нормативно-правовими актами у цій сфері тощо). Однак цілком очевидно, що таке вирішення проблеми призведе до надлишкової формалізації, бюрократизації й зарегульованості господарської діяльності, що гальмуватиме розвиток економіки, а її фінансування знову ж таки ляже на плечі платників податків. Інший вихід – це презумпція знання особами, які виявили бажання здійснювати певну діяльність, зокрема, у сфері державних фінансів, нормативних актів, які цю діяльність регулюють. Зауважимо, що особа, яка діє у цій сфері, завжди має розуміти (хоча б у загальних рисах), що її поведінка врегульована нормативно-правовими актами, порушення яких може тягти за собою відповідальність, в тому числі й кримінальну. За таких умов у разі кримінально караного порушення спеціальних правил слід виходити із презумпції усвідомлення особою протиправності такого діяння. Винятком із цього виступає лише порушення законів, які не були доведені до відома населення в порядку, встановленому законом.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що *усвідомлення протиправності суспільно небезпечного діяння взагалі і посягання на державні фінанси, зокрема, не входять до складу усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру вчинюваного нею діяння, а тому не можуть бути віднесені до змісту інтелектуального моменту умислу. При вирішенні цього питання, у тому числі й щодо діянь, які полягають в умисному порушенні спеціальних правил, необхідно виходити із презумпції знання особою нормативно-правових*

актів за умови, що вони були доведені до відома населення у встановленому законом порядку.

Список літератури: 1. Курс советского уголовного права в 6-ти томах. Т. 2 / Под ред. А.А.Пионтковского. М., 1970. 2. Рапог А.И. Вина в советском уголовном праве. Саратов, 1987. 3. Волков Б.С. Проблема воли и уголовная ответственность. Казань, 1965. 4. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. М., 1996. 5. Курс уголовного права. Общая часть. Т.1: Учение о преступлении / Учебник под ред. Н.Ф.Кузнецовой и И.М.Тяжковой. М., 1999. 6. Кураш Я.М. Ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Консп. лекції. Х., 1999. 7. Сухов Ю. Суб'єктивна сторона ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (проблемні питання) // Підприємцтво, господарство, право. №12. 1999. 8. Дудоров О.О., Мельник М.І., Хаврошок М.І. Злочини у сфері підприємництва. К., 2001. 9. Брич Л.П., Навроцький В.О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні. К., 2000. 10. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Т. 4.

Надійшла до редколегії 30.10.01

В.М. Трубников

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДІЇ, ЩО ДЕЗОРГАНІЗУЮТЬ РОБОТУ ВИПРАВНИХ УСТАНОВ

У відповідності зі ст. 392 КК України злочинним визнається «тероризування у виправних установах засуджених або напад на адміністрацію, а також організація з цією метою організованої групи або активна участь у такій групі, вчинені особами, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі чи у вигляді обмеження волі». Санкція цієї статті передбачає покарання у вигляді позбавлення на термін від п'яти до десяти років, у зв'язку з чим воно і належить до категорії тяжких злочинів (п. 4 ст. 12 КК України).

За старим законодавством дії, що дезорганізують діяльність виправно-трудових установ (ст. 69¹ КК України 1960 р.), відносилися до злочинів проти основ суспільної безпеки, а у числі безпосередніх об'єктів цього діяння визначалися основні інтереси у сфері реалізації виправно-трудової політики, основи суспільної безпеки в її специфічному прояві, а саме: нормальна діяльність виправно-трудових установ по виправленню і перевихованню засуджених.

Новим КК України 2001 р. визнано недоцільним розміщення злочину, передбаченого ст. 392 КК України, серед норм про злочини проти держави, оскільки не має під собою достатніх соціально-правових основ, тобто не обумовлено охороною тих суспільних відносин, що складають об'єкт злочинів проти держави.

Об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 392 нового КК України, виступають зараз (і це правильно, виходячи з положень науки кримінального права України) суспільні відносини, що забезпечують правильну (нормальну) діяльність кримінально-виконавчих установ.

Розташування злочину, передбаченого ст. 392 КК України, у розділі XVIII «Злочину проти правосуддя» тісно пов'язано з виявленням безпосереднього об'єкта цього діяння, тому що тільки відповідно до його змісту і соціально-правової значимості розуміється розміщення цього складу зло-